

О, правда, мій народ смішний без краю...

Сліпий, горбатий і чудний
Він старцем з лірою блукає
І, навіть,— хто він—він не знає...
Такий... безамьятний такий...

Але я всім веселою признаюся:
Я снію його... я старша сина,
За руку, гланьте, з ним беруся
І звідки з ним ти кламуса
Будься на гори із долами.

Брати! Ваш глум і дикий сміх дунає.
Людиш... Ні, той на вік ганебний син,
Хто впе і Ість, і в зілоти сніє,
А бязько руку протягає
І на ніч спати йде під тинь.

О. Олесь.

ГЛУМ.

(Дист із торми).

...І в безмежне, всевідане море любови моєї я приймаю твоє страждання, в бурі кохання зміняю зіткання твоє, дощем подіпників я зміню сліди твоїх сліз, мій любиймій!...

Так пишеш ти.
А я... Ох, мій кохана! Моє море безмежне! З яким криком вона вивраєся в твоє бурю, в твою волю!

Але... Хтось ехидний, хтось неданний зазирає скося в душу і сміється. Так глумливо, так морозно, так... правдиво...

...Я в сльозах обмію сміх мій й оповію твою душу. Ніжним досомтом забавлю, нагороду, заколишу. Мило-мило засміється так намучена, напалкана душа, що є дужче за кохання, мій коханий, мій єдиний!...

Хтось ехидний і неданний скося дивиться й сміється.
Ох, як терпко, скучно, нудно від цієї пошійки!...

Зарез ніч. Десь стоюка ніжна мати, тут безока, з волохатим пупком лапави, з мудним, бездумним шапанжам, гдз слизький і чорний, поває огнидла і диха в камері своєю смердючим і важким диханням-сном. Ненавижу просякати!

Сих, як у пшч тобу.
Аж, як хочеться зівратитись, шарпнутихся і вивратитись з цих цупких обіймів гала,

одівратись від цього неданного, притумленого образ туди до себе і забути... і забути те, що дужче за Кохання, те, що бильш за Славу, бильш за Смерть, бильш за Дулку, за велику, кохана, Думку! Те огнидле, маленьке, поше, що, як злодій, прокрадається на бемкет. Шасть і розгоноить всіх, як Деспот і Владика. Те огнидле, маленьке, що ми згорда зневажаєм і хто хилить до землі найгордішу голову... Темне, маленьке, брудне... Коха-а! Як це смішно і страшно!

Ти смієшся?
А ось прийде воно непомітно і неждано, розлине нахабно твоє море, в'їде його, пацне поганюю ногою в твій Гнів і маленьке, поше, заволодіє всею твоєю душею, твоєю любовню, твоїми ідеалами, твоєю свята святих.

Ти смієшся?
А ось прийде воно і ти замовкнеш, а я не питиму, трусниць від жалюности, дрібних рядків твоїх листів. Прийде воно, і ти з жалюним дивуванням, з огидою будеш робити те, що воно скаже. А Свідомість твою безсила, з повислими руками стоятиме й дивитиметься на його. А Воля, як заяканий чулик, заб'ється в найтемніший кутюк твоєї і жалюно скачуватиме там. А все те, що ми зваємо святим і високим, як іней розстане від гарячого, смердючого його дихання.

Ти смієшся?
А мені хочеться ридати. Що ж воно таке?

Я тобі скажу, я вчора вперше любачив його.
Слухай.

Недавно, дуже недавно був у нас у камері товариш Семен Новогрудцев. Тепер його вже немає, зовсім немає. А тоді, коли він був у нас, ми не любляли його,—він всім надукував. Цими дивними він сидів на вікні, об'являв грату і дивився до жіночих вікон. Чорночорлявий, з авладним грудям, з хуриями пукатими, ніби здивованими очима, з облізаною бордюкою, як пофевий м'яло кокушаний ніх, і друкельним приравленим носом, він, коли сидів на вікні, то ліз усюди, де його я треба й не треба було. Перше, слячя шлі діл на вікні, він з кимсь перегукував, як Крикне, було, фразу як по слядлах, і поверне вухо до грати. Йому а вікон жіночих камер хтось тоненько відповідало, а він шикав на нас, сердився, і знов кричав. Ми не чули, що йому одповідали,

але нам було досадно, коли він шасливо морщав свої товсті, ніби припухлі губи, і ми забороняли йому кричати, перешкоди жати замітатись". Він долого сперечався, але зтик і вже мовчки сидів, помухачую тільки хусточкою. Сидить, сидить недивкуно, випивши очима до жіночих вікон, і замка хусточкою. Йому звітні тек мовчки одповідала хусточкою його Киара.

Це те ж було досадно, і ми заборонили йому "напускати холоду в камеру". З значиним віконном неможливо сидіти на півкісоннику і він сидів на койці, склавши ноги по турецькому, і писав на довгих клатках паперу записки Кларі. І тільки де-коли, як траплявся слушний випадок, коли хто-небудь розчиняв вікно, він зарез же ставав позаду й чекав, поки той одійде. Занявши місце, уперто, мовчки дивився до жіночих вікон і помухаву хусточкою. Коли йому починали відповідати, він спірався на грату й застигав так на годину, дві, три, поки його не зганяли. Він залав сердитий і починав лаятись, а в кутюч-каб же завжди була сліна. І через це Киара уявлялась нам негарною, присадкуватою дивиною з малокруним широким лицем і дрібними прищипками на лобі.

Сидів він за напад на якогось полицмейстера і ждав собі каторги. Він чатого говорив про свій суд, показував навіть усім свій акт обвинувачення, ми й цікавилися ним, але, коли його одного ранку взяли на суд, це вийшло для всіх якомсь несподівано.

Правда, ми зарез же й забули про це,—яко нас ходити що-дня на суд; про це повинні пам'ятати дехурні по камері,—привозити їхні обійи й вечері.

Але вечері він не вернувся. Замість того в той же вечір стало відомо, що Семена Новогрудцева присуджено на смертну кару і просто з суду одведено в "покойничку".

Ми всі якомсь мимоволі, почувши це, глянули на його койку. І шось тихе й велике оселось в нашій камері в той же чір. Воно сповняло голосний регіт і робило балачки одриштиним нескінченим, погляди задуманими. Припишліка камера...

В той вечір я долого сидів на вікні, на тому самому вікні, з якого він гукав до Киари. Мене не зганяли. Я тупо дивився у ніч.

Далеко горіли вогні города, внизу у подвір'ї ходив вартовий і чуть було, як

хрускав під його ногами молоденський лід калючок. Легким морозом була одягнена ніч.

Я поглядав на вікно Кларино камери, але воно жовтіло мовчки, застигло, байдуже. В других вікнах чорнили сліуети голиві жаби; через подвір'я від жіночої половини до чоловічої перелітали перегукування, спілалісь, плугалісь. Спрібною ниткою звідкись із низу між ними тягулась пісня, задумлива, безнадійна. Часами з під темної стіни вилітав свист вартового, довгий, як виття якогось тоненького гідкого звірюки, й безсило стихав. Вікно ж Кларино камери жовтіло рівно, тупо...

З той пори не стало Семена Новогрудцева. На другий день забрали його річі, койку його зняв кудий, всенякнубатий будоувець з чорним, кучерявим, ніби присмаєлим волоссям, і Семена Новогрудцева не стало.

Був там за церквою, по другий бік коридору, а в "покойничкій" хтось инший, хтось особливий, дивний, таємний.

Ми його рідко бачили, але кожного разу після стрічи з ним, за душею тягулось шось либке, надокучливе, як павутиння в осени, всі вражіння, як скло від дихання, робились затуманеними, тусклячи.

Іноді його водили чогось в контору. Коли він проходив подвір'ям, де ми гуляли, всі зупинились і дивились йому вслід. Ті, що грали в м'чача або в цурки, ті, що борились, що бігали в довогті лози, як зачаровані застигали з гилками, м'чачи, палцями в руках, з сцунутими на потилицю шапками, застигали й дивились, поки не галила його хвіртка.

Я не знаю, чи була жалість у кого, та ривачока жалість; знаю, що мені було дивно і чудно. І те, що він обережно ступав через розбиті нашими ногами напівмерзі калюжі, і те, що черевки в його були з бильською лірочкою й порудьлим залкам, і те, що він рухався, хитав нам головою, посьмівся. Все здавалось нелілним, абсурдним, страшим. І ми з якомсь зляканою правдивістю, з якомсь занато поспішною й серпознопо вагою виклюялись йому, а де-які навіть підходили й здоровкались з ним. І нам видно було, що шось таких було напружено-уважне, занато серйозне й трохи злякане. Коли його заводили в контору, ми обступали того, що підходив до його,

і жално питали, що він казав.

— Нічого... так... питаю, що нового...
І нам якомсь не вірилось, що він не сказав нічого особливого, чогось такою, чого ніхто з нас не міг сказати.

Він був страшно, хвилюючо таємно, до якогось тягнуло несадово, уперто, якоюсь силою бильшою за індивідуальну волю.

Але ми навіть не могли бачити його в його камері, бо "покойничка" ізолюрована від всіх камер, десь за церквою. Де-хто хотів пробратись туди, але до церковного коридору був протавлений спеціальний дозорець, який суворо відганяв цікавих.

Ми тільки могли бачити, що лице йому дуже запало, стало сірим, ніби вигіллєне з вапни, очі блищали фосфоричним, хворим світлом, а шия зробилась дова і тонка, як шия зробиленої кури.

Кожний раз він з'являвся серед нас якомсь несподівано. Попереду дозорець, серйозний і заклопотаний, а за ним йшли в скривлених черевках, в чорній сорочці з засланим коміром і помятаною капелюсі. Вони не зупинялись, і те, що ні ми його не зупинили, ні він сам не зупинявся, щоб погуляти з нами, нікого не дивувало й навіть не приходило на думку, що могло бути инакше, що ми могли зупинити його, як зупиняємо товаришів з інших коридорів. Попішню, укочуючи нас, він проходив подвір'ям за дозорцем, а нам ставало якомсь ніяково, якомсь тісно і хотілось йти в камери.

Пройшов янись час. Була чутка, що подало "на высочайшее", що шось десь хлупоче, потім пронеслось, що одмовлено, потім знов, що замінено безстрочною каторгою. А він сидів там десь в "покойничкій" таємній, страшній, особливій.

Часто вечері я вилізав на вікно, дивився до жіночих вікон, але Кларине нікого жовтіло так само неперорно, застигло, ні одна тінь не миготіла у йому ніколи.

Потім раз вечері після повірки прошила по тормі чутка, що на проханя одмовлено і шими днями його буде повішено. Хоча чутю було багате, але шій якомсь всі повірили,—занато вона була коротка, суха і страшна.

На другий день я бачив його.
Ми гуляли. Лівню похитуючи, падали рідкі сніжинки, небо стояло низько, задумано і ніби в задумі губило ті сні-

жінки.
Протулка була нудна. Всі ходили окремо, піднівши коміра пальто і вперто дивлячись собі під ноги. На ринці покрякіл сиділи понору набудючившись торенні голуби.

Вони з'явилися, як звичайно, несподівано; попередю дозорці з чорною пишною бородою і в блискучих чоботях з широкими литками, а позаду він, в розстібнутому пальто і сірим лицем з фосфоричним тинилем блиском напружених очей.

Ідучи, він заклопотано застібаєся. Йому було холодно!

Хтось поспішно уступився з дороги, Семен простягнув йому руку, той напружено, ще бильш поспішно стиснув, хотів щось сказати, але він уже вперевид і той тільки подивився йому вслід і для чогось поправив на голові шапку.

Раптом Семен озирнувся й, хрипло зазявившись, крикнув:

— Хороша погода, товариші! Правда? А мене післязавтра...

Він хитнув якийсь догори головою й, зробивши колоякий рух рукою, хутко одвернувся.

Всі мовчки з широкими очима дивились на його.

Потім хтось пробуркотів щось, але він не слухав, поспішно, нерівно перебіраючи ногами, біг за дозорцем. Можливо, що йшов підпідсти останню «бумагу», можливо, щоб дати знати з себе фотографію. І він поспішав,—це так було йому потрібно, важко.

І страшно теплілася низу в місці колін його пальто, а руді каблукі поспішно хрускали льодом замерзлим калюжок.

В той же вечір до нас у камеру прийшов наш староста. Заклопотаний і занадто дивовий, як і всі старости, він озирнув камеру хазяйським оком, не уважно олюлював комусь щось, покрутив свою рудельну борідку і піднішов до двох товаришів, а з ними до мене. Олівийши всім нас набіг, він скинув пенсне і, витираючи його хусткою, сплювало, дивно заговорив:

— Слухайте, товариші! я сьогодні дістав від нареченої Новогрудцева записку. Знаєте її? Ну, от... Так вона просить, не однією улаштувати її побачення з нею. Офіційно вона не може прохати через конспірацію... А завтра його виймають...

Він наче пенсне, поморгав бровами і вигляд у його став знов звичайний.

— Загрук! Хто казав, хто казав, не важко. Це вже відомо... Ну, от...

І знов зняв пенсе і ще пильніше став витирати його. І знов йому очі стали кумедні, ліси і від переїси червоної до шок від натерті смужки.

— Як же це зробити?—спитав я.

— Зробити треба!—сердито оляг пенсе староста—А як?... У мене є такий план... Завтра у нас... Ну-ла, завтра у нас прийом ушого лікаря. Внизу. В три години... Значить, протулка вашого коридору... Вона попроситься до лікаря... Буле кричати, вимагати, словом мусить добитися, щоб її повели. Розумієте? Я переבלакала з лікарем, він—скот, але мусить згодитися. Ну, от... В кабінеті вона одягне під сплінуцію мужські штани... Розумієте? Вона може сплінуці не акидати...

— Зкидять треба—буркнув хтось з нас.

— Ну, все однок... Чорті! Ну, словом вона собі там передереться, щоб а під пальто не видно було сплінуці. Ну, от. Потім пальто, картуз, або шапку. Шапку краще, косу сховати можна... І потім на гору. Хтось з вас мусить переבלакувати з дозорцем, що коло його камери. Обовязково... Шоб?... Розуміється, підкупити. Я думаю, що він за четверту згодиться.

— Я беруся—поבלакали...—сказав я і мені було бовязко, шоб через щось не доручили другому. Але всі згодилися.

— Ну, от!—заклопотано поправив пенсе староста й раптом озирнувся.

— А вам, товаришу, чо? Тут секрет... Ні, не можна... Добре, без вас узяно... Я зараз приїду, тоді скажете... Ну, так от... Переבלакувати треба завтра ж вранці! Я зараз спонішу Новогрудцева... Розставити по сходах варту. На случай буде хтось з адміністрації йти, нічний вартовий дає сигнал, верхній переада бокеровому, бокеровий тому, що підє з нареченою... Внизу, вгорі, коло бокових дверей і з нареченою... Я буду внизу... А один з вас...

— Мені прийдеться з нареченою йти—поспішно й приглушено перебив я.

— Очевидно—згодився староста,—Раз ви будете вести балаки з дозорцем, значить, вам найзручніше. Ітак... Завтра вранці ми ще поבלакемо... Як ви думаєте про мій план?... Добре? Ну, так до завтра!

Він дивно попорочався з нами, на

когось накрикнув, когось вислухав, щось пообіцяв і заклопотано вибіг.

В ту ніч я довго сидів на вікні. Притупившись лицем до холодного заліза ґрати, я сидів, слухав гомін торини, а лице „душі моєї було повернене туди до „покойницької“.

І я бачив: він сидить... Ні, це неправдиво, він не сидить, не лежить, не ходить, не стоїть. Він вомь там. Самотній біля цього кишіня людей, таємний, особливий... Ні, він не сам, з ним є щось Друге. Вони вдвох, Вони і він. Чорне, тупе, непохитне, з розвзаленою пащою Воно стоїть над ним, і метелично, холодно каміано дивиться йому в душу. Неостантні і фатальне, від його не можна схопитися ні в минулому, ні в сучасному, ні в згадках, ні в фарабах. Воно срізь. Коли в душі несміло відволотити голову Думка й хоче роззаявити в будучину. Воно зараз же роззаявляє пашу, одривня її голову й одкидає кудись в чорно безодню. Найменшій, найнепомітнішій, яка тільки хочє жити, Воно зараз же одгрізна голову й акидати в безодню.

І в душі вляються погрозені труни Думок, гинючі, забуліші, смердючі. Від них іде смород і чад, прохолодять у очі і очі блищать тинилем фосфоричним світлом, а сіре лице стає трунилим, землістим.

Він брмучеться, одверта душу в нічний бік, але Воно стоїть же там і їде з розвзаленою пащою, заступаючи світ життя.

А круг їх двох іде життя, вгорі горять вічні вогні, оди, оди там вогні людей, тут співи й гомін.

Вони не чують... Тихо в „покойницькій“... Густо зялека гудить у церкві дзвон, вибиваючи години. Зямыкло... Непомітно, в хвилля дзвону вилзла в мозок думка, зачепила другі, сонні, зтрінуплюю серце, зядріжало, щось згадалось і ролілось бажання. Тепле, тихе, рідне... Божє! Засміялось, озирнулось і... поблідало, зямулялось, припникло і задохлось в чорній паші...

Пусто... Чад і Паша...

Тихо.
Дригнулася мимш... Затихла... Вилзла на стілі і гризе книжку, насторженно, напружено позираючи оченятами, як дві чорнені булавочки голокві.

„Вона погрізе книжку!“

Рука простягнулась до чогось важкого... Але натрапила на чорну Пашу й безсило, мляво опустилась.

Для чого? Хай гризе!.. І знову пусто...

І враз схоплюється. Щось штовхнуло, дико, несамовито-гнівно, з ревом хана зубами руку і гризе. Фосфорично свігяться пукати очі, брязка піна...

„Ох, це ж божевілля!“
„Ну, так шо?“—диха Чорне.

І зуби слабнють, кров покриває білі знаки зубів... Пусто... Чад і Паша...

А ніч так помалу позає, волохата, незграбна, мляво переставля свої щупальці й одкида в минуле секунди, хвилини, години. Зорі покрито, терпяче дивляться на її роботу і жадуть, шоб сховатися.

Щось тріснуло... Плавів голову... Кризь ґрату, кризь скло лезає синіє зірка...

„Зірка! Люба зірка!“

Одчиняє вікно... Зарігнулась лампа з холоду, заховив по хаті сивим туманом мороз.

Пахне!.. Снігом? Льодом? Мерзало земельго?

Ворухнулось щось забуте, рідне... Невеличка річка... Уважно щось слуха змерзлий ліс очерет. Ліл, порізаний копьями, матово блищить, а за темним сплюотом церкви в бласонісний небі сходить місяць... Білий, пухастий комір шубки, муфта, холодні шкати, легкий інєй на проміястих віях Тихо... Самото і сумно... Нікого—розійшлися всі люди... Пахне льодом, очеретом...

„Холодно!“

Бере за руку і тпгне до себе в муфту, між сочь рукою, теплі, любі, найдороччя... Непомітно із-за спини тихо вилзало і стало Чорне. Стало, роззаявило Пашу і зялека збіллала муфта, очерет, затрусилось і зямыкло.

Мамоч!.. Мамоч!..

Впав долоту і з риданням головою б'ється в стіну.

Мамочкі! Мамоч!..

Коло дверей даягнуло ключима, чужі, ворожі очі з насмішкою дивляються в спину.

„Який сором! Встати!“

Але Чорне дихнуло і сором зів'яв.

Хезі!.. Все однок...

Безсило, зломано застгн. Нема нічого... Пусто... Чад і Чорне...

Тихо, мертво.

„Квара!“

Вспрадігулось.

Квара!..

Жално схопився, озирнувся... Впав до

столу й пише, пише, пише... Квара!

Що є дужче за коханя? Чорне безсило тупнється, клаца зубами, шпарпа за руки.

Ха-ха-х! Він пише. Блакнітим світлом горить його серце, світлом Ніжності, світлом вічного, невмиручого. Радісно зямыкло за руки, співають його Душки, вони легкі, горді. Думі їхні тепер ноги, з гнівним сімхом перестрибують через голову Чорного й летять у вічність, в будуче, в минуле і ідуться за любов'ю Людскости, з вірою, з тінями найкращих.

Чорне тупнється, лотує, дрипа руки.

Ха-ха-х! Він пише!

Світлом гордости горить душа, ароматом терня, великого, вікового, гордого страждання пашить його душа.

Квара!

Мене з обуренням зтягнули з підвіконня й сердито зачинили вікно. У камері було холодно і всі зямылись.

Вранці я балакав з дозорцем. Він аперну, не згожуючись, рішуче й поважно попитав головою. Потім задумався і, мовчки слухаючи мене, дивився кудись у бік. Потім подивився для чогось у вікно, зітхнув. І нарешті промовив:

— Очинь опасний зв'яст!..

Я ще з більшим запалом зашепотів, дернувши його за борт шинелі. Він знов дивився бік, задумливо похитуючи ключима, і знов зітхнувши, промовив:

— Та я понимаю... Зачея не пониять? Конечно, шо нада побосить... Толькі ж...

І знов я зашепотів. Він уже ніоді подивився мене в лице.

— Ну, знаєте шо?—раптом перебив він мене.—Три десяткі! І ваша сигналізація... Бо... Самі доліжні понимать... І не болє п'яти минут... А січас половинно... денег...

Пів „заквта“ було зроблено.

Я знайшов старосту і мій зараз же скликав „засідання“. Розпроділивши ролі, ми стали чекати трьох годин. Клірі було послано „телеграму“.

Рівно в три пів видом хворого, навіть з ватою в вухах, я потпався біля прикомної. Дякуючи старості хворих, крім мене, більше не було і на площадці було пусто.

Староста де-яккіх раз виходив з прикомної, зяврав, придржкуючи пенсне, через перила вниз по сходах і знов заходив у прикомної. І кожного разу, як одинчались

туди двері, і бачив лікаря, товстого, чорного, з лисою, як пухир, головою й з напружено-чекаючими очима.

— Скот, але мусить згодитися! — машинально думав з кожного разу, тупаючи логами а нервового холоду і хукаючи в руки.

Клара з'явилася зовсім несподівано. Злегка задихана, дуже рум'яна, струнка і жвава, як жуга, з жовтою косою і блими війми.

На непокритій голові, на плечах і на полах розстігнутої верхньої кохточки зів'ялі, мокрі сніжинки.

Пі шукаючі, сірі очі зупинилися на мені.

— Ви товариш?

— Я.

Ми стиснули одне одному руки й разом вийшли в кабінет. В кутку на з'єднанню кріслі вже лежали наготовлені річі для переодягання.

— А ваш дозорець де? — спитав староста.

— Зостаєся внизу. Я сказала, що сама анаю дорогу.

— Чудесно!

Староста вийшов, щоб "прочистити вгору дорогу", а я, і мовчазний лікар одвернувшись від Клари, яка почала переодягатися.

Шарудливі сніжинки, шпурки, топталась її ноги, на дворі з криками і частими вибухами реготу гралась в сніжки.

Я, лікар, не ворушачись, боячись повернути голову, як при зніманню в фотографії, сиділи й дивились в загразоване вікно.

І від того, що неможна було дивитись, страшно хотілось взяти і озирнутись.

— Вже! — глухо почувлось позаду.

Ми з полегченням повернулись. Стояв білий хлопечє, в чорній шапці, в занадто великому на його пліччя і занадто довгих штанах, які на кінцях ніг лежали складами.

Велике все трохи... — промовила вона, ледве поміжнувшись і зараз же зробилась серйозною.

Лікар часто й заклопотано поглядав на двері, без ладу переставляв по столі струменти і позирав на нас.

— Ну, ходіть! — сказала я, підійшовши до неї.

Яка вона біда була! Губи вкриті якімсь сірим нальотом, сухі, ширшаві; щокі білі з густим ластовинням, яке вперед хо-

валось в рум'яні, а тепер побігло лице схожого на горобине яйце. Очі напружено, гарячково блимали.

Ми вийшли. На сходах стояв староста. Шлях був прочищений. Староста мовчки й серйозно хитнув нам головою, поправив чепісе й з терплячим виглядом сперся на стіну.

Я йшов попереду, а за мною чулось її нерівне, поспішне дихання. Один раз я озирнувся. Вона чекаюче поднималась на мене, але я нічого їй не сказав. Я хитлювався.

На площадці стояв наш вартовий, який мовчки хитнув нам головою. Ми швидко завернули вліво і вийшли в коридор, в якому була тільки церква і його камера.

— Нас уже ждав дозорець.

— Так я вас уже просю, господа, — поспішно й миско зашепотів він — навіть минут не боліе. Ви ж самі повинні помітати... —

— Добре, добре! — перебив я — ведіть скоріше! —

Вона часто розкривала рот і, як викинута на беріг риба, втигувала повітря.

Ми пішли. В темній коридор через церковні двері падав невеличкий сірий світ.

Видно було панікадила, іконостас; пахло ладаном, старими ризами, дихало сухом і порожнім місцем. Здавалось, тут вчорішть хтось високий, закутаний в біле повинен ходити, зітхати і хода його повинна страшно дунати під високим, понурим куполом.

В кінці коридора була перегородка, за якою й була "покойницька". Дозорець часто озирався, пильно й зтурбовано слухаючи, і ступав чогось на шпиньках, ніби наміряясь когось злякати.

Зараз... Ще чотирі, три сажні.

Чи він знає? Жде? Розкрив жадно свою душу?

О, розуміється, жде! Стоїть, таємний, біглий, жадно ловить кожний шорох. Стоїть зтягнувши весь вогонь з минулого і будучого, запалив факел душі і горить, жучи, Стоїть повинні людської, овоєї нізності, повинні велетенського, таємного хотіння... —

Дозорець раптом зупинився й, озирнувшись до нас, зашепотів:

— Смотри: ось двері в церкву.

Как подам сигнал (я чхну), січас же,

пожалуйста, у ці двері і овайтєсь за стєнку. Вони не замкнені... —

І він навіть трошки одчинив і знов зачинив їх. Через двері з гдінни суворо й пильно дивився на нас якийсь святий з сивою бородою і ніби говора:

— Так, так. Самі повинні помітати! —

— Добре! — прошепотів я.

Ще кілька кроків. Він, мабуть, вже чуже нас.

Ох, яке велике тайство відбувається зараз!

Боже! який я маленький вить здався собі з своїм коханям!

З якою поборністю дивився я на неї, на що, що несє тепєр в собі найбільше, найцінніше для його, для того особливого, для того таємно-мертвого, не померши, живающего, не живучи!

Я машинально почав ступати на шпиньки, одсунувшись трохи вбік од неї що йшла твердо, напружено, з білим лицєм, блискаючи в сірій напівтїмї точками очей.

Тако ринули двері перегородки. Дзвякнули ключі. В тїмї коридорчика ясив вочок "покойницького".

— Сніг немножко... нездорові тепєр... — прошепотів дозорець.

Ми не слухали його. Вона стояла позад його, схилившись жадно до вочка, і я чув, як часто й дрібно трусилося все її тіло.

В покойницькій почувся чогось стогін, залісний, знесиленй, глухий.

Я замер.

Дозорець нарешті одімкнув, Клара оступилась трохи вбік, вся рвучись вперед.

— Так покажате ж, как чхну, так ви, здаєтєсь мильотє, поспішайте! — зашепотів дозорець.

Я чув, як у сні. Клара була вже в камері.

Двері самі з легким рипом причинились і в вочок я бачив шапку й жовте в кучерях волосєя Клари.

— Семеночку!

Рипнула койка, тупнули ноги.

— Клара?

Спитав якосє безсило, ніби з туману, звідкись злякала.

Шапка й волосєя посунулись вперед. Я, йлучи, мав намір чекати її в великому коридорі церкви, але тепєр, потягнений якоюсь силою, забув, посунувшись за шапку й волосєям і застиг у тїмї загороди.

Кларина голова лежала на його плечі,

рука на другому і все тіло здригувалось в риданнях. Шапка влягалась долє.

А просто на мене дивилось його лице, страшне спєр, з темними тїнями від кутків очей до вух, з швидко обскубленої курки. Сфюфорнічі очі дивилось ненависно, високо, далеко, з мукою.

— О-ох! — повів він помалу головою у одні бік, потім в другий і заплююючи очі.

— Ох, пліжко!

Протигнув руку кулиєсь убік. І зараз же підіє до рота шклянку з чимсь бурим, набрав з неї в рот і, знов заплююючи очі, перекинув голову на лїве плечє й застиг.

А з правого плеча підівалась її голова, з диким недоумінням дивилась очі, впивалась, ширялись жатом, дивуваним.

— Семенє!.. Семенє! — дико скриннула вона, халаючи за плечє.

Він скоєв, напіврозплююючи очі, глянув на неї, вилхлюпав з рота шось бурє й безсило промовив:

— Я збожеволю сьогодні... Другі сутки болить зуб... Я розіб'ю собі голову... —

О-ох! — страшно скринув він, халаючи себе за голову.

Потім скажено схопив себе за губу й несамовито шарпнув раз, другий, вліво. З рота вилітав рев, грубий, дикий, горловий.

— Семенєччч!.. Семенєччч!.. — шепотіла вона, левчючи його руку. І дрїжала вся.

Раптом зтих. Зітхнув. Пильно глянув на неї, ніби визнавав і жагує, жадно обняв, схотив, злився, зашепотів щось незв'язне, ридаюче, поспішне. Мені видно було його потинцю, а з-за неї її очі; вони дивились злякано, недоуміло, болісно приглушені чимсь нежданним, незрозумілим і безмежно болючим.

І вмент він одправив, одвернувшись й знов підіє шклянку до рота. Набрив, скинув голову на лїве плечє й, заплююючи очі, застиг. Мертве, страшне лице в рамці вочка... —

Вона ж стояла сама, покинута, біла, в широкому пал'єто, з жадливим недоумінням. Стояла мертво і не сміла торкнутись його, не сміла взяти його від того маленького, гідкого, що реготало з нас і гулувало тут перед лицем Смерті й Любови.

— Семеночку! — ледве прошепотіла, не сміло, скорбно.

Безсило розплююив очі, вилхлював бурє й, здавнивши руками виски, захитав головою. І страшно між рук визирав його

тупий, придавлений ніс і мертво-заплюючі очі.

— О-ох!.. Я розіб'ю собі голову... Я розіб'ю!

Вона гнівно стрепенулась. Гнівно схопила його руку, одірала від лица, повернула до себе і... збезсилила перед його жертвам, чужим, змученим поглядом.

— Семенє ку!.. Любий... Я ж не маю часу... Сьогодні ж... Сьогодні в останнє... В останнє... Ти чуюю... —

— Я чуюю... Я чуюю... Ох, чую, будь ти прокляті! Трижди прокляті... Я чуюю... —

Він схрипав за голову й забігав. Потім став, налив поєєн рот із шклянки, вилхлював і дико озирнувся.

— Клара!..

Хотів босє сказати, попросити, але вникв долую й, перериваючи ридання якийсь ревом, почав стукать лобом об плідюто.

— Боже! Семеночку!

Вона підімала його, тягнула, шлувала. Він обнімав її ноги й бивсь головою об зємлю.

І помалу зтих, підівалсь. Лоб і кінчик носа чорнили пороком, а очі були мокрі й на підбродіє білацла слиза, звисаючи бурю, тягучою павутиною на грудя.

Хтось дуже шарпав мене за плечє. Я озирнувся. Якєсь знайоєме лице... залієє й зляканє шепотїня.

— Смиштьте!.. Чхаю, чхаю... Січас тїкать... Пропав я!.. Я вас просюю... Бариння!.. Покажате. Нізая больше... Я вас просюю... Ну, так нізая ж... —

Я не бачив, як вони розійшлись. Дозорець вивів її ривну, пряму, ніби пронизану током жадливого недоуміння, з дикими очима.

Вчора його повісили.

Кавав дозорець, що вивели з камери з повязаною щокєю і пляшкою лікарства в руці.

І тепєр лєже в мерзєй зємлі, з синьою смугою на шит, з видаленим язиком і з пляшкою в руці.

І з диким жатом дивлятьєсь агори на зємлю зорі.

...І в безмежє, вєсєлєднє морє любови моєї я прийму твоя страждання... Що є длучєє за коханья?..

Я ридаю.

В. Винниченко.